

SOCIALINIO VAIZDINIO APIE PROTIŠKAI NEJGALIAUS ASMENS EMOCINIUS IŠGYVENIMUS YPATUMAI

Irena Gailienė

Socialinių mokslų (psichologija) daktarė docentė
Šiaulių universitetas
Psichologijos katedra
P.Višinskio g. 25, 5400, Šiauliai

Jonas Ruškus

Socialinių mokslų (edukologija) daktaras
Šiaulių universitetas
Socialinių tyrimų centras
P.Višinskio g. 25, 5400, Šiauliai
El.paštas: j.ruskus@cr.su.lt

Straipsnyje, remiantis sociologinės apklausos rezultatais (N = 241), analizuojamas socialinis vaizdinys apie protinės negalės žmogaus emocinius išgyvenimus. Šis vaizdinys lyginamas su vaizdiniu apie sveiko žmogaus emocinius išgyvenimus. Struktūriniu požiūriu vertinant, abu socialiniai vaizdiniai apie emoci-nius išgyvenimus susideda iš analogiškų, liūdesio–kančios, neapykantos, atsakomybės bei palaimos kom-ponentų. Tačiau neįgaliojo emocinių išgyvenimų vaizdinyje nėra bazinių emocijų bloko, priešingai nei sveikojo. Protinės negalės žmogui labiau priskiriami liūdesio, kančios ir sielvarto išgyvenimai, tačiau mažiau gilūs, intensyvūs nei sveikojo. Dažniau su neįgaliaisiais kontaktuojantys individai kritiškiau ver-tina jų emocinio pasaulio kokybę. Šių vertinimų pagrindu konstruojasi savitas socialinis diskursas. Tyrimo rezultatai atskleidžia socialinio vaizdinio, kaip latentinio psichosocialinio neįgalųjų ugdymo ir sociali-nės integracijos veiksnio, vaidmenį.

Įvadas

„Jie juk neturi jokių emocijų“, – tarė profe-sionali psichiatrinės įstaigos socialinė darbuoto-ja. Buvo svarstoma, ar nežymiai sutrikusio inte-lekto motina gebės toliau auginti savo kūdikį. Ši, išgirdusi nutarimą toliau tęsti jos ir vaiko priežiūrą, įraudo, sumostagavo rankomis, išta-rė keletą pykčio ir nusivylimo kupinų žodžių ir trenkė durimis...

Socialinė psichologija, analizuodama grupių funkcionavimo dėsningumus, aprašo stereotipais grįstą savos ir svetimos grupių sąveikos fenome-ną. Svetimieji yra tie, apie kuriuos yra mažiau žinoma, su kuriais neaišku, kaip elgtis ir ko tikė-tis iš jų. Skirtingos socialinės grupės apibūdinamos kaip „mes“ ir „jie“. Būdinga, kad tai lemia ir tarpusavio santykių kokybę. Kito individo ribo-

tas suvokimas, šabloniškas vertinimas, vengimas, ksenofobija, segregacija, informacijos ribotumas ir jos paieškos bei priėmimo konservatyvumas sukeliaskirstymo į „mes“ ir „jie“ socialinius-mo-ralinius padarinius (Бауман, 1996; Маїтєрє, 1998; Andrejeva, 1998; Suslavičius, 1995). Tyri-mai rodo, kad neįgalieji psichosocialiniu požiū-riu sudaro svetimųjų grupę (Altman, 1981; Bog-dan & Taylor, 1982; Giami, 1994, Goffman, 1975; Morvan, 1988, Ruškus, 1999 ir kt.).

Simbolinio interakcionizmo paradigmos at-stovų (G. Mead, G. Bateson, P. Watzlawick ir kt.) atskleistas socialinio konstravimo mecha-nizmas leidžia modeliuoti neįgalųjų socialinę situaciją, latentines socialinės segregacijos ten-dencijas (Saraga, 1998). Socialinis konstravimas

yra toks socialinio pasaulio suvokimo procesas, kai tam tikri socialinės realybės faktai ar interpretacijos virsta visuotiniu žinojimu (*common sense understandings*), o žinojimas tampa savaime suprantama tikrove. Socialiniams reiškiniams yra suteikiama tam tikra prasmė (*meaning of things*), galinti turėti įtakos socialinei elgsenai. Per kalbą ir terminiją (etiketizacija), egzistuoja tiesioginis ryšys tarp žinojimo, socialiai sukonstruotos tikrovės ir socialinės intervencijos, veiksmo. Teorinis socialinio konstravimo modelis atskleidžia negalės ir moralinio, medicininio bei socialinio diskurso¹ neatsiejamą ryšį, susijusį su socialiniais vaizdiniais ir atitinkamomis elgesio bei intervencijos formomis (Berger, Luckmann, 1999; Saraga, 1998). Akivaizdu, kad negalė yra viena iš tų sričių, kur socialiniai vaizdiniai veikia ypač aktyviai.

Socialinio vaizdinio (*social representation*) konstrukta konceptualizavo S. Moscovici (1961), prasmingai susiedamas dvi – amerikietišką ir europietišką – socialinių mokslų tradicijas, integruodamas socialinės nuostatos ir kolektyvinio vaizdinio sąvokas. Socialinis vaizdinys apibrėžiamas kaip „*dėl kolektyvinės interpretacijos besiformuojantis tam tikras pažinimas, kurio emociniai, kognityviniai ir simboliniai elementai lemia mąstymo būdą ir kasdienę veiklą*“ (Deschamps, Beauvois, 1996, p. 137–138; Abrie, 1994; Jodelet, 1989).

Jei socialinio konstravimo požiūriu socialiniai vaizdiniai turi įtakos teoriniam diskursui ir intervencijos politikai, tai savo ruožtu visuomenėje dominuojanti ideologija ir diskursas gami-

na socialinius vaizdinius. Hipotetiškai galima formuluoti prielaidą, kad Lietuvoje negalės socialiniai vaizdiniai atkartoja bendrus kultūrinius negalės vaizdinio bruožus, tačiau turi ir savitų kultūrinių bruožų.

Akivaizdu, kad socialinis negalės konstravimas ir negalės vaizdiniai atspindi visuomenėje dominuojančią ideologiją ir socialinį diskursą neįgaliųjų atžvilgiu. Lietuvoje dėl defektologijos įtakos susiformavo klinikinis didaktinis požiūris į neįgaliuosius. Šio požiūrio esmė yra ta, kad į žmogų žvelgiama per sutrikimo ir negalės prizmę. Tai matyti ir iš specialiojo ugdymo terminijos, kai buvo vartojami akivaizdžiai neigiamomis etiketėmis tapę oligofrenijos, imbecilumo ir panašūs terminai. Tuo tarpu Vakaruose jau nuo septintojo dešimtmečio susiformavo socialinis–interakcinis požiūris: negalė aiškinama socialiniais–kultūriniais veiksniais. Čia neįgalusis nėra korekcinio ugdymo objektas kaip pirmuoju atveju, tačiau atlieka socialinės interakcijos subjekto vaidmenį.

Tyrimai rodo (Giami, 1994; Stiker, 1997), kad kiekviena epocha ir kultūra savaip konstruoja „kitokio“, „svetimo“ žmogaus ar grupės vaizdinį, pavadina nuokrypį nuo socialinės normos. Pasak J. S. Morvano (1988), socialinis vaizdinys parodo, koks yra subjekto santykis su negale. Įdomu, kad, A. Giami nuomone, „*negalės vaizdinys yra sudarytas pagal tokį pat modelį kaip ir pati negalė*“ (Giami, 1994, p. 44). Laisvai interpretuojant šias mintis būtų galima hipotetiškai teigti, kad individo negalė yra tiek negalė, kiek ji yra kitų žmonių socialinis konstruktas–vaizdinys. H. Paichelerio nuomone, net nebeaišku, kur yra negalės vaizdinys žmonių sąmonėje, o kur pati negalė (Paicheler, 1990, cituota Giami, 1994). Ši teorinė sumaištis aiškinama tuo, kad socialinis vaizdinys susidaro remdamasis realybe. Negalė, H. Paichelerio nuomone, yra

¹ Diskursas (angl. *discourse*), prancūzų sociologo M. Foucaulto įvestas terminas, žymintis organizuotas visuomenės žinias (*knowledge*) ir žinojimą (*common sense*), kurios pasireiškia visuomenės „kalbėjimu ir rašymu“. Diskurso institucionalizacija vadinama jo tapimas socialine politika, socialinės veiklos modeliu (Berger, Luckmann, 1999).

visų pirma socialinė sutrikimų ir nekompetencijų refleksija (Paicheler, 1990, cituota Giami, 1994). Meyersonas (Meyerson, 1948, cituota Giami, 1994) teigia, kad „*sutrikimas yra tik fizinės būsenos variacija, kuriai mes suteikiame neigiamą vertę*“. Ši neigiama vertė susidaro, pagal Meyersoną, iš trijų dimensijų: 1) visuomenės, 2) pačios asmenybės, 3) netipiškos fizinės išvaizdos. Vadinas, kiekvienas negalės apibrėžimas, neigiamųjų integracijos ir ugdymo diskursas, sąvoka yra tik negalės vaizdinio rezultatas, išdava. Tad negalė visų pirma gali būti apibrėžiama kaip situacija – negalės situacija, arba, kitaip tariant, dezadaptacija (Giami, 1994, p. 46). Aiškinant negalę socialinio vaizdinio ir negalės situacijos terminais, paaiškėja, kad negalės apibrėžimas, orientuotas į individo organinį sutrikimą, kartais nebetenka prasmės. Negalės terminas patenka į socialinį, t. y. žmonių tarpusavio santykių, kontekstą.

Tyrimo aspektu yra svarbu ne tik vaizdinio turinys, bet ir jo struktūra. J.-S. Morvanas negalės vaizdinio teorinį modelį konstruoja iš penkių struktūrinių elementų, vaizdinių (1988, p. 44–46, Ruškus, 1999):

- semiologinis vaizdinys parodo, kas yra materialu ar įvardijama: regimų ženklų aglomeracija (amputacija, elgesio sutrikimai ir pan.) bei klasifikaciniai konceptai (autizmas ir pan.);
- „vedančios formos“ vaizdinys atspindi neįgalaus asmens vientisą, sukeltą socialinio-psichologinio vaizdinio junginį. Nesvarbu, koks negalės tipas, neįgalaus žmogaus vaizdinys siejasi su vadinamąja vaiko „vyraujančia forma“;
- antrinis vaizdinys, negalės foną atspindintis, kognityvinis darinys. Fizinis sutrikimas siejasi su technine pagalba, protinis – su uždaro vidinio pasaulio vaizdu, socialinė dezadaptacija – su atmetimu, nekomunikabilumu, vienišumu;

- emocinis vaizdas parodo emocinę neįgaliojo patirtį. Fizinę negalę turintis žmogus sukelia siekiančio gyventi, adaptuotis ir būti savarankišku individo socialinį vaizdinį. Protinis sutrikimas sukelia tuštumos, uždarumo tiek viduje, tiek išorėje socialinį vaizdinį. Socialinės dezadaptacijos vaizdinyje susipina prieštarai, pasipriešinimo ir nevilties jausmai;
- reakcinis vaizdinys, apibūdinantis santykį su „kitu“. Fizinę negalę turintis žmogus sukelia kitiems kaltės jausmą, intelekto sutrikimas – baimės, socialinės dezadaptacijos – netolerancijos jausmus.

Čia kyla būtinumas pažinti negalės vaizdinį: kokių pagrindų remsimės tirdami negalės vaizdinį? B. Beaufilso (1990) nuomone, neįgalių asmenų socialiniai vaizdiniai turėtų būti tiriami visų pirma remiantis bendru *asmens* socialiniu vaizdiniu. Tik žinant asmens socialinio vaizdinio struktūrą, tampa įmanoma tirti ir neįgaliojo vaizdinį. Štai dar ir dabar mūsų visuomenėse visų pirma yra išryškinamas, iškeliamas protinis sutrikimas, psichinė negalė, baltoji lazdelė, invalido vežimėlis, tačiau ne pats asmuo, turintis visus jam priklausančius asmenybės atributus. Lietuvos visuomenė nėra išimtis: neįgalieji yra apibūdinami visų pirma ne pagal savo asmens savybes, sugebėjimus, bet pagal negalę.

Sveikoji visuomenės dalis nesunkiai (bet nebūtinai adekvačiai) įžvelgia protinės negalės žmogaus intelektinių galimybių ir su jomis susijusių gyvenimo sričių susiaurėjimą. Nepavyko aptikti tyrimų, kurie bent iš dalies atskleistų, kaip visuomenė konstruoja savo vaizdinį apie protinės negalės žmonių emocinę sritį, išgyvenimų turinį ir intensyvumą. Nors visuomenė ir menkai pažįsta protinės negalės žmones, bet galima daryti prielaidą, kad vis dėlto esama tam tikrų vaizdinių (dažniausiai stereotipinių), susijusių su šių žmonių emociniais išgyvenimais.

Tyrimo problemą perteikia klausimas: koki protiškai neįgalių žmonių emocinį pasaulį įsivaizduoja sveikieji visuomenės nariai, t. y. koks visuomenėje yra susiformavęs neįgaliojo emocinių išgyvenimų socialinis vaizdinys?

Tyrimo hipotezė tiesiogiai susijusi su suformuluota problema. Tikėtini tam tikri protiškai neįgaliojo ir sveikąjo emocinių išgyvenimų socialinių vaizdinių divergencijos bruožai, kurie, veikiami negalės socialinio konstravimo fenomeno, pasireiškia vaizdinio struktūros ir intensyvumo plotmėmis.

Remiantis iškelta hipoteze buvo suformuluoti **tyrimo tikslai**: 1) atskleisti neįgaliojo emocinių išgyvenimų socialinio vaizdinio bruožus, lyginant turinio, struktūros ir intensyvumo požiūriais, su sveikąjo emocinių išgyvenimų socialiniu vaizdiniu; 2) įvertinti socialinių-demografinių kintamųjų įtaką neįgaliojo emocinių išgyvenimų socialiniam vaizdinui.

Analizuodami *neįgaliojo emocinių išgyvenimų socialinį vaizdinį (toliau – NEI socialinis vaizdinys) ir sveikąjo emocinių išgyvenimų socialinį vaizdinį (toliau – SEI socialinis vaizdinys)* turime mintyje tai, kaip visuomenės nariai įsivaizduoja protinės negalės žmonių ir neturinčių intelekto sutrikimų žmonių emocinės srities funkcionalumą.

Tyrimo metodika

Dalyviai

Į tyrimą buvo įtrauktas 241 respondentas, neturintis negalių.

Imties charakteristika pateikiama 1 lentelėje.

Buvo parengta emocinę sritį atspindinti skalė, kurią sudarė 30 emocines būsenas išreiškiančių sąvokų. Konstruojant skalę nebuvo orientuojamasi į jos platumą ir išsamumą, į tai, kad ji sujungtų kiek įmanoma daugiau emocinių bū-

1 lentelė. Tyrimo imties charakteristika (N = 241)

Socialiniai ir demografiniai kintamieji	Kintamųjų kategorijos	N	%	
AMŽIUS	Iki 35 m.	120	49,8	
	Daugiau kaip 35 metų	121	50,2	
LYTIS	Vyrai	40	16,6	
	Moterys	201	83,4	
	Aukštasis	130	53,9	
IŠSILAVINIMAS	Vidurinis	108	44,8	
	Nepažymėjo	3	1,2	
	Dirba specialiojoje įstaigoje, iš jų:	administratoriai	108	44,8
		pedagogai	16	6,6
		techniniai darbuotojai	75	31,1
		nepažymėjo	38	15,8
6	2,5			
SOCIALINĖ DISTANCIJA	Nedirba specialiojoje įstaigoje	133	55,2	
	Dirba specialiojoje įstaigoje, iš jų:	administratoriai	108	44,8
		pedagogai	16	6,6
		techniniai darbuotojai	75	31,1
		nepažymėjo	38	15,8
	6	2,5		
	Nedirba specialiojoje įstaigoje	133	55,2	

senų, kadangi tokiu atveju respondentai būtų pernelyg apkraunami. Tikėtasi, kad pasirinkta optimali skalės apimtis leis patikrinti tyrimo hipotezes.

Psichologinėje literatūroje bendros emocinių išgyvenimų klasifikacijos ir terminijos nėra. Pradžios taškas – bazinės emocijos (todėl rengiant skalę naudotasi kai kuriais klasifikacijų principais: kokybiniais ir dinaminiais parametrais (Изард, 1980; Ольшаникова, 1978; Посявичюс, 1978).

Tačiau tyrimo objektas – neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinis vaizdinys – lėmė, kad keletas skalės sąvokų perteikia estetinius ir intelektualinius išgyvenimus. Pasirinkti šie beveik visose emocijų klasifikacijose pabrėžiami parametrai: poliškumas, modalumas, intensyvumas.

1. Poliškumas. Į skalę įtrauktos tokios sąvokos, kurios išreiškia ir teigiamus, teikiančius malonumą bei pasitenkinimą išgyvenimus, ir nemalonus būsenas. Neatsitiktinai pasirinktos estetiškus malonius išgyvenimus išreiškiančios sąvokos, kadangi psichologinėje literatūroje negalės klausimais galima aptikti tokių postulatų, kuriuose pabrėžiamas neįgalųjų estetinių išgyvenimų skurdumas. Todėl svarbu išsiaiškinti, kaip šis aspektas išryškėja neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialiniame vaizdinyje.

2. Modalumas. Buvo orientuojamasi į bazines emocijas: baimę, pyktį, džiaugsmą, liūdesį ir iš jų kylančius aukštesnės kokybės išgyvenimus. Taigi skalė sujungė ir emocines būsenas (pvz., nustebimą, gėdą, sumišimą), kurių modalumas sunkiai nusakomas, nes sujungiamos mišrios emocijos. Buvo svarbu į skalę įtraukti ir tuos sociogeninius, moralinius išgyvenimus, kurie dažnai siejami su gilia refleksija (pvz., kaltės, atsakomybės, pareigos jausmai).

3. Intensyvumas. Emocinių išgyvenimų stiprumas, jėga, energijaturėjo atspindėti respondentų vertinimuose nuo 1 iki 10 balų; vienas balas reiškė minimalų intensyvumą, o 10 balų – jo maksimumą. Buvo pabrėžiamas tos emocijos pajautimas (labiau afektyvusis nei kognityvinis aspektas) kaip orientacija į intuiciją, iracionalumą, nes ypač sudėtingiems jausmams reikia didelės intelektinės galios, kurios protinės negalės žmonės daugiau ar mažiau stokoja. Tačiau negalės kompensacijos teorija leidžia daryti labai svarbias prielaidas, kad protinės negalės žmonės netgi ir labai sudėtingus jausmus, tokius kaip meilė, laimė patiria ir išgyvena savaip.

Tyrimo eiga

Respondentams buvo pateikiamos dvi analogiškos emocinių būsenų skalės, tik vienu atveju jų buvo prašoma įvertinti, kaip įsivaizduoja sveiko žmogaus išgyvenimus, o kitu – protinės negalės žmogaus emocinių būsenų pajautas.

Tyrimo rezultatai

Tyrimo duomenys buvo apdoroti, naudojant SPSS programinę įrangą. Šiam tyrimui greta įprastų aprašomųjų statistinių metodų gana plačiai buvo naudojami ir daugiamačiai statistiniai metodai, kaip antai: faktorinė analizė ir daugiamačių skalių sudarymas. Faktorinę analizę naudota dviem tikslais: a) sutankinti tyrimo pirminius kintamuosius ir sudaryti faktorius (testų teorijos požiūriu); b) rasti neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio struktūrą. Faktorizuojami buvo atskirai abiejų skalių neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio ir sveikojo žmogaus emocinių išgyvenimų (SEI) socialinio vaizdinio požymiai.

Gauti reikšmingi požymiai tarpusavio ryšių statistiniai rodikliai ir požymių susigrupavimas

suteikė pagrindą teoriškai prasmingai interpretacijai. Sudaryti indeksai ir skalės bei pastarųjų metodologinės kokybės statistinės charakteristikos pateikiamos 2 lentelėje. Remiantis faktoringe analize požymiai sugrupuojami pagal tai, kaip juos nesąmoningai sieja respondentai. Pažymėtina, kad ekstrahuoti faktoriai paprastai parodo sutankintą kintamųjų statistinę sąryšį. Pastarasis teoriškai gali būti interpretuojamas kaip diagnozuojamo konstrukto (šiuo atveju – neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio vidinė struktūra. Kita vertus, jei atlikus faktoringę analizę „atidengiama“ teoriškai prasminga struktūra, šis faktas yra laikomas konstrukto ir jo skalės validumo argumentu.

Akivaizdu, kad ekstrahuoti faktoriai pertiekia neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio ir sveikojo emocinių išgyvenimų (SEI) socialinio vaizdinio struktūrą. Įdomu tai, kad, viena vertus, NEI ir SEI socialiniai vaizdiniai iš dalies sutampa, kita vertus, skiriasi. Socialiniai vaizdiniai panašūs tuo, kad, tiek sveiko, tiek neįgalaus žmogaus susiformavo keturi faktoriai: liūdesio-kančios, neapykantos, palaimos ir atsakomybės. Detalesnė ekstrahuotų faktorių analizė atskleidžia prasmingą interpretaciniu požiūriu vaizdą. Užfiksuotas NEI ir SEI vaizdinių struktūros nesutapimas mums leido jį traktuoti kaip esminį negalės semantinį išskirtinumą socialiniu (ne klinikiniu) aspektu.

Atkreiptinas dėmesys ir į faktorių įvardijimo procedūrą. Vieni faktoriai buvo pavadinti pagal dominuojantį požymį (remiantis L). Taip buvo išskirti liūdesio, kančios, neapykantos ir atsakomybės blokai. Kiti faktoriai integravo nevienodos kokybės jausmus, todėl jų įvardijimą lėmė semantinė jungtis. Taip buvo pavadintas palaimos jausmų blokas, kur greta estетinių išgyvenimų pateko meilės ir laimės jausmai, bei bazinių emocijų blokas, į kurį nepateko tik liū-

desys, įprastai traktuojamas kaip bazinė emocija.

Nustatyta ir tokių emocijų būsenų, kurios nepateko nė į vieną faktorių, t. y. semantiškai nebuvo semantinės integracijos su į faktorius įėjusiomis emocijomis. Nė į vieną faktorių nepateko nustebimo ir palankumo jausmai, nors nustebimas semantiškai galėtų būti sietinas su palaimos jausmais kaip pradinė stadija, įžanga į ilgesnės trukmės išgyvenimus. Tačiau tokios sąsajos masinėje sąmonėje, matyt, yra retos. Kiti skalės elementai buvo įtraukti nors į vieną NEI ar SEI socialinio vaizdinio faktorių.

Apskritai NEI socialinį vaizdinį galima analizuoti struktūros kokybinių pokyčių, taip pat emocijų išgyvenimų intensyvumo požiūriu.

Vieno iš NEI ir SEI socialinių vaizdinių skirtumų esmė – visybiška faktoringe socialinių vaizdinių struktūra. NEI socialinio vaizdinio skirtumų esmė aiškinama visybiška faktoringe socialinių vaizdinių struktūra; nesusiformavo bazinių emocijų struktūrinis blokas, kuris susiformavo SEI socialinio vaizdinio struktūroje (žr. 2 lentelę). Bazinių emocijų faktorius sujungia išgąščio, baimės (skirtinga tik jų trukmė), džiaugsmo ir pykčio emocijas. Tai – įgimti išgyvenimai, kuriuos žmogus išmoksta racionaliai reguliuoti socializacijos procese. Tokie išgyvenimai paprastai stiprūs, turi daug energijos, intensyvūs. Sveiko žmogaus bazinės emocijos suvokiamos kaip labai intensyvios. Tai rodo faktoriaus vidurkis, aukštesnis nei kitų faktorių ir prilygstantis tik palaimos jausmų bloko vidurkiui, o tai reiškia, kad estетinių, pažintinių, meilės, laimės jausmų išgyvenimo stiprumas yra suvokiamas taip pat kaip ir bazinių emocijų.

Tuo tarpu neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio bazinių emocijų faktoriaus nebuvimas asocijuojasi su *emocinio pagrindo nebuvimu* ir netgi iš dalies – su vidinio

emocinio chaoso tikimybe. Akivaizdu, kad iš esmės kokybiškai skiriasi NEI ir SEI socialinių vaizdinių struktūros. Neįgaliojo socialiniame vaizdinyje (NEI) bazinės emocijos išsisklaido į kitus faktorius: baimė – į liūdesio, kančios, pyktis – į neapykantos bloką. Džiaugsmas ir išgąstis nepateko nė į vieną bloką, nepaisant pakankamai aiškaus jų modalumo.

Vidinio kokybinio sveikojo (SEI) ir neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinių vaizdinių skirtumo esmė – vidinės tam tikrų faktorių struktūrų ypatybės. Apibūdinsime kiekvieną (žr. 2 lentelę).

Antai liūdesio–kančios jausmų faktorių galima interpretuoti, kaip į save sutelktų neigiamo ženklo išgyvenimų sanaują. Dar kitaip jį galėtume vadinti priešiško sau, kentėjimo, depresijos, „savigraužos“ ir kitais panašiais terminais. Minėta, abiejuose vaizdiniuose šis ir kiti struktūriniai komponentai pavadinti analogiškai, nes į juos įėjo penki tie patys emociniai išgyvenimai. Tačiau SEI socialiniame vaizdinyje šis faktorius yra stipriausias (pirmasis faktorinėje struktūroje). Priminsime, kad faktorinėje struktūroje susiformavęs pirmasis komponentas yra pagrindinis, ryškiausias. Jį papildo skriaudos ir sumišimo jausmai, o NEI ir SEI socialiniame vaizdinyje jis yra šiek tiek silpnėnis (antrasis faktorinėje struktūroje) ir integruoja papildomai ilgesio, sielvarto ir baimės jausmus. Tai rodo šio faktoriaus kokybinius skirtumus abiejuose vaizdiniuose. Skriaudos jausmas, papildęs sveikojo emocinių išgyvenimų (SEI) socialinį vaizdinį, gali būti interpretuojamas kaip jausmas, keliantis liūdesį, didinantis nusiminimą ir savigraužą. Tuo tarpu neįgaliojo šis jausmas pateko į pykčio faktorių, reiškiantį priešišumą kitiems.

Reikšminga, kad respondentai labiausiai suvokia protinės negalės žmogaus liūdesio, kan-

čios jausmus, kadangi į šį faktorių pateko tokie stiprūs išgyvenimai kaip ilgesys ir sielvartas. Šie jausmai SEI socialiniame vaizdinyje nepateko nė į vieną faktorių. NEI socialinis vaizdinys tik sustiprina liūdesio faktorių ir reiškia, kad protinės negalės žmogus suvokiamas kaip giliai liūdintis, kenčiantis ir sielvartaujantis.

Su šiais jausmais siejamas ir baimės jausmas, kuris sveiką žmogų stimuliuoja gynybiniam elgesiui. Baimė paprastai veikia kaip pavojaus signalas, sukeliantis puolimo, agresyvumo arba bėgimo vengimo, pasitraukimo reakcijas. Baimės jausmo integravimas į NEI socialinio vaizdinio liūdesio faktorių galėtų reikšti šių žmonių išvaizdavimą bejėgiais apsiginti ir galinčiais tik liūdėti, kilus grėsmei, juo labiau kad artimas baimei išgąščio jausmas NEI socialiniame vaizdinyje nesiejamas su baimė. Jis nepateko nė į vieną faktorių.

Nors protinės negalės žmogus suvokiamas kaip giliai liūdintibūtybė, vis dėlto pažymėtina, kad šių, kaip ir kitų išgyvenimų, intensyvumu jis neprilygsta sveikam žmogui. Minimo faktoriaus intensyvumą žyminčių statistinių rodiklių skirtumai labai reikšmingi (žr. 2 lentelę) protinės negalės žmogaus nenaudai ($p = 0,000$ pagal Wilcoxon).

Neapykantos jausmų faktorius išreiškia aiškų priešišumą kitiems, kitų atmetimą ir netgi žadina agresyvumą. Sveikojo emocinių išgyvenimų (SEI) socialiniame vaizdinyje šis faktorius yra antrasis, sudarytas iš penkių elementų, neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialiniame vaizdinyje – trečiasis, integruojantis septynis elementus. Šiuo atveju papildantys faktorių jausmai yra skriauda ir pyktis. Galima daryti prielaidą, kad pykčio ir skriaudos asocijavimas su kitais priešišumą išreiškiančiais jausmais NEI socialiniame vaizdinyje reiškia protinės negalės žmones suvokiant kaip jau-

čiančius skriaudą iš aplinkinių ir agresyvesnius, nes pyktis kyla, kai žmogus yra frustruojamas, įžeistas, apgautas, skriaudžiamas. Pyktis nukreipia susikaupusią energiją į jį sukėlusį objektą. Minėti jausmai sustiprina neapykantos faktoriaus negatyvųjį foną NEI socialiniame vaizdinyje.

Sveikojo emocijų išgyvenimų (SEI) socialinio vaizdinio neapykantos faktoriaus intensyvumo rodiklis yra žemiausias palyginti su kitų faktorių rodikliais. Tai reiškia, kad sveikas žmogus įsivaizduojamas kaip mažiausiu intensyvumu patiriantis tokio pobūdžio išgyvenimus, kaip „taikus“ žmogus. NEI socialiniame vaizdinyje analogiško faktoriaus intensyvumo rodiklis yra trečias (po palaimos ir liūdesio faktorių), tačiau nėra tiek žemesnis. Gretinant neapykantos faktoriaus intensyvumo rodiklius abiejuose vaizdiniuose, akivaizdu, kad protinės negalės žmogaus neapykantos jausmų intensyvumas suvokiamas kaip daug mažesnis nei sveiko žmogaus ($p = 0,000$ pagal Wilcoxon).

Atsakomybės jausmų faktorius interpretuotinas kaip moralinių jausmų sankaupa, besiformuojanti socializacijos procese. Pagrindinis, pirmasis faktoriaus elementas SEI socialinio vaizdinio struktūroje yra atsakomybės jausmas, kuris galėtų būti suprastas kaip vidinio įsisąmoninimo produktas, NEI socialiniame vaizdinyje – pareigos jausmas, kaip labiau aplinkos suformuotas rezultatas.

Šis faktorius yra trečiasis SEI socialinio vaizdinio struktūroje, jungiantis keturis elementus, bei pagrindinis, pirmasis, NEI socialinio vaizdinio struktūroje, jungiantis penkis elementus, papildęs sumišimo jausmu. Sumišimas gali pasireikšti kaip trumpalaikė įžanga į kaltės ir ypač gėdos jausmus, nors prasmės suteikimas šiam jausmui gali būti ir kitoks, pvz., SEI socialiniame vaizdinyje sumišimas, integruotas į liūdesio

faktorių, tarsi suteikia pastarajam pasimetimo, nežinios atspalvį.

Sumišimo jausmas, esantis NEI socialinio vaizdinio atsakomybės faktoriuje, gali būti interpretuojamas kaip pasimetimo, neaiškumo, nežinojimo fonas, išgyvenant moralinius jausmus. Prielaidą, kad protinės negalės žmonės suvokiami kaip gana silpnai patiriantys moralinius jausmus, sustiprina tas faktas, jog NEI socialinio vaizdinio atsakomybės faktoriaus intensyvumo rodiklis yra labai žemas, dvigubai žemesnis už analogiško faktoriaus SEI socialinio vaizdinio rodiklį, ir apskritai pats žemiausias iš visų faktorių vidurkių.

Į palaimos struktūrinį bloką patekusius jausmus jungia pakili nuotaika, pasigėrėjimas, džiugesys stebint gamtą, meno kūrinis, atrandant ir pažįstant kažką naujo, mylint ir esant laimingam. Tai gana sudėtingų jausmų faktorius. Jo sudėtis lyginamuose vaizdiniuose yra analogiška. Palaimos jausmų išgyvenimo intensyvumo rodikliai, lyginant su kitais faktoriais, tiek NEI, tiek ir SEI socialinio vaizdinio – aukščiausi. Vadinasi, respondentų vaizdinys yra orientuotas į protinės negalės žmogaus gebėjimus pajauti gamtos, meno grožį, patirti meilę, būti laimingam. Kita vertus, palaimos išgyvenimų NEI socialinio vaizdinio struktūroje (lyginant su SEI) intensyvumas, kaip ir kituose faktoriuose, yra žemesnis. Protinės negalės žmonės įsivaizduojami kaip daug silpniau patiriantys ir palaimos jausmus nei neturintieji negalės. Tikėtina, kad palaimos jausmų išgyvenimas protinės negalės atveju ir kokybiškai suprantamas kitaip, kadangi su šiais jausmais asocijuojasi džiaugsmas, kuris SEI socialinio vaizdinio struktūroje pateko į bazinių emocijų faktorių, o NEI socialinio vaizdinio struktūroje nesiintegravo. Vadinasi, kad ir kaip būtų paradoksalu, ir palaima protinės negalės atveju

2 lentelė. Sveikojo ir neįgalaus žmogaus emocinių išgyvenimų (SEI ir NEI) socialinių vaizdinių struktūra (N=241)

Santrumpų, statistinių rodiklių paaiškinimai:

- Cronbach alfa koeficiento reikšmės ($\alpha \geq 1,00$), kintamųjų tarpusavio koreliacijos ir testo vidinės konsistencijos koeficientas
- faktorinis svoris L, kintamojo ir ekstrahuoto faktoriaus koreliacijos koeficientas
- kintamųjų skiriamoji geba *itt*, įverčio už pavienį kintamąjį ir bendro skalės balo koreliacijos koeficientas
- KMO, Kayser–Meyer–Olkin adekvatumo koeficientas, rodantis duomenų matricos tinkamumą faktorinei analizei

Faktoriai	Išgyvenimai	Cronbach α	KMO	Sklaida %	L intervalas	Itt intervalas	Intensyvumas M
SVEIKAS ŽMOGUS							
LIŪDESIO-KANČIOS	Liūdesys, kančia, nusivylimas, skriauda, sumišimas, nerimas, nusiminimas	0,92	0,91	67,7	0,80–0,85	0,72–0,79	8,01
NEAPYKANTOS	Neapykanta, panika, pavydas, priešiškusmas, pasibjaurėjimas	0,93	0,89	78,0	0,87–0,90	0,80–0,84	7,19
ATSAKOMYBĖS	Atsakomybė, pareiga, kaltė, gėda	0,80	0,67	63,3	0,74–0,85	0,57–0,67	8,50
PALAIMOS	Meno vaizdu grožio pajautimas, pažinimo džiaugsmas, gamtos grožio pajautimas, muzikos grožio pajautimas, laimė, meilė	0,85	0,84	57,3	0,59–0,84	0,47–0,73	8,62
BAZINĖS EMOCIJOS	Išgąstis, baimė, džiaugsmas, pyktis	0,54	0,68	54,8	0,49–0,86	0,30–0,49	8,61
<i>[jokius faktorius „netilpusios“ emocijos: sielvartas, palankumas, nustebimas, ilgesys]</i>							
NEĮGALUS ŽMOGUS							
ATSAKOMYBĖS	Pareiga, atsakomybė, gėda, kaltė, sumišimas	0,91	0,84	73,1	0,79–0,85	0,69–0,81	4,30
LIŪDESIO-KANČIOS	Liūdesys, sielvartas, nusiminimas, ilgesys, nusivylimas, kančia, baimė, nerimas	0,87	0,91	58,2	0,56–0,85	0,49–0,78	6,13
NEAPYKANTOS	Neapykanta, priešiškusmas, panika, pasibjaurėjimas, pavydas, skriauda, pyktis	0,88	0,88	58,1	0,63–0,85	0,51–0,76	5,87
PALAIMOS	Gamtos grožio pajautimas, pažinimo džiaugsmas, muzikos grožio pajautimas, meilė, meno vaizdu grožio pajautimas, laimė	0,69	0,82	49,8	0,44–0,86	0,31–0,65	6,57
<i>[jokius faktorius „netilpusios“ emocijos: džiaugsmas, palankumas, nustebimas, išgąstis]</i>							

(taip įsivaizduoja sveikieji) patiriama be ypatingo džiaugsmo.

Peržvelgus SEI ir NEI socialinio vaizdinio faktorines struktūras, galima konstatuoti, kad protinės negalės žmonių emociniai išgyvenimai įsivaizduojami kaip ne tokie stiprūs, mažiau intensyvūs: ryškesnės pajautos siejamos su palaimos ir liūdesio, kančios jausmais, šiek tiek silpnesnės – su neapykantos ir priešiško jausmais, ir gana silpnos – su pareigos, atsakomybės jausmais. Ryškus kokybinis NEI socialinio vaizdinio skirtumas yra bazinių emocijų išsisklaidymas į kitus faktorius.

Siekiant įsitikinti sveikųjų ir neįgaliojo emocijų išgyvenimų (SEI ir NEI) socialinio vaizdinio divergencijos bruožų esamybe, buvo atliktos papildomos statistinės procedūros: pakartota faktorinė analizė ir daugiamačių skalių sudarymo (MDS) metodas. Buvo faktorizuojami jau suformuoti SEI ir NEI socialinio vaizdinio struktūriniai elementai. Prasminga, kad susiformavo du faktoriai, atspindintys SEI ir NEI socialinius vaizdinius (žr. 3 lentelę). Šis faktas patvirtino hipotezę apie sveikųjų ir neįgaliojo emocijų išgyvenimų socialinių vaizdinių divergenciją.

Abu faktoriai pasižymi prasmingais statistiniais rodikliais. Tiek SEI, tiek ir NEI socialinio vaizdinio kiekvieno subfaktorius reikšmingu-

mas bendrame faktoriuje (vaizdinyje) yra gana didelis, ką rodo aukšti faktorinio svorio statistiniai rodikliai. Taip pat dviejų skirtingų vaizdinių egzistavimą įrodo ir ypač stiprūs koreliaciniai kiekvieno faktoriaus ir į jį įeinančių subfaktorijų ryšiai.

Minėta, kad faktorinės analizės metodai leido nustatyti socialinio vaizdinio vidaus struktūrą. Vis dėlto tyrimo tikslais buvo prasminga ieškoti visuminės ir apibendrintos socialinio vaizdinio struktūros. Akivaizdu, kad tai galima padaryti tik visus tyrimo kintamuosius nagrinėjant vienu metu *in corpore*. Šiam tyrimo uždaviniui įgyvendinti naudojome daugiamačių skalių metodą (*Multidimensional Scaling MDS*). Pagrindinis daugiamačių metodų pranašumas yra tas, kad jais statistškai modeliuojama daug tyrimo kintamųjų vienu metu; atveriamos galimybės formuluoti kompleksinę teorinę hipotezę (struktūrinę, priežastinę, panašumų ir skirtumų) ir vienu ar keliais koeficientais, jas matematiškai pagrįsti. Tai daugiamačių metodas, kuris dviejų ar trijų ir daugiau ašių turinčioje koordinatinių sistemoje išdėsto kintamųjų sistemą pagal tam tikras latentines dimensijas. MDS naudojamas, kai tiriamiesiems tenka vertinti (reitinguoti) įvairius psichosocialinius objektus. Mūsų tyrimo atveju tai buvo SEI ir NEI socialinio vaizdinio struktūriniai komponentai (fak-

3 lentelė. Sveikųjų ir neįgaliojo emocijų išgyvenimų socialiniai vaizdiniai. Faktorinis modelis

Socialinis vaizdinys	Emocijų išgyvenimų faktoriai	Cronbach α	L intervalas	itt intervalas
SVEIKO ŽMOGAUS	Liūdesio–kančios, neapykantos atsakomybės, palaimos, bazinės emocijos	0,83	0,72–0,87	0,53–0,83
NEĮGALAUŠ ŽMOGAUS	Liūdesio–kančios, atsakomybės–pareigos, neapykantos, palaimos	0,89	0,81–0,89	0,68–0,81

toriai). Socialinių tyrimų metodologijoje vadovaujamas nuostata, kad MDS metodu galima rasti tiriamųjų socialinių objektų psichosemantinę erdvę. MDS yra prasminga naudoti, jei empiriškai rastas latentines dimensijas įmanoma teoriškai prasmingai interpretuoti² (Backhaus, 1996; Merkys, 1999).

Į MDS modelį įtraukėme keturias skales, modeliuojančias NEI socialinį vaizdinį, ir penkias skales, modeliuojančias SEI socialinį vaizdinį. MDS rezultatai, besiremiantys gana aukštu modelio „statistiniu grynumu“ (*Model fit*), pateikiami 1 paveiksle. Kaip matome, MDS rezultatai atskleidė teoriškai prasmingą nagrinėjamų požymių kompleksinę struktūrą. Simptomiška, kad koordinacių plokštumoje išsiskyrė SEI ir NEI socialinio vaizdinio struktūriniai komponentai. Prasmingai koordinacių plokštumoje rikiuojasi visi į modelį įtraukti nagrinėjami požymiai. Minėjome, kad MDS taikyti prasminga, jei rastas psichosemantines dimensijas pavyksta teoriškai interpretuoti, įvardyti x ir y ašis. Abscisių ašį sąlygiškai pavadiname „išgyvenimų poliarizacijos“ dimensija. Ordinačių ašį įvardijome kaip „išgyvenimų intensyvumo“ dimensija.

MDS modelyje matyti, kad SEI ir NEI socialinio vaizdinio struktūriniai komponentai yra išsidėstę skirtinguose erdvės plotuose. Sveikojo emocinių išgyvenimų (SEI) socialiniame vaizdinyje beveik sutampa atsakomybės ir palaimos faktoriai, kurie integruoja labiausiai intelektualizuotus jausmus. Bazinių emocijų ir liūdesio jausmų faktoriai, nutolę nuo atsakomybės ir palaimos struktūrinių komponentų, tačiau tarpusavyje jie yra artimi, nes distancija tarp jų – minimali. Iš tiesų liūdesys daugelio psichologų yra

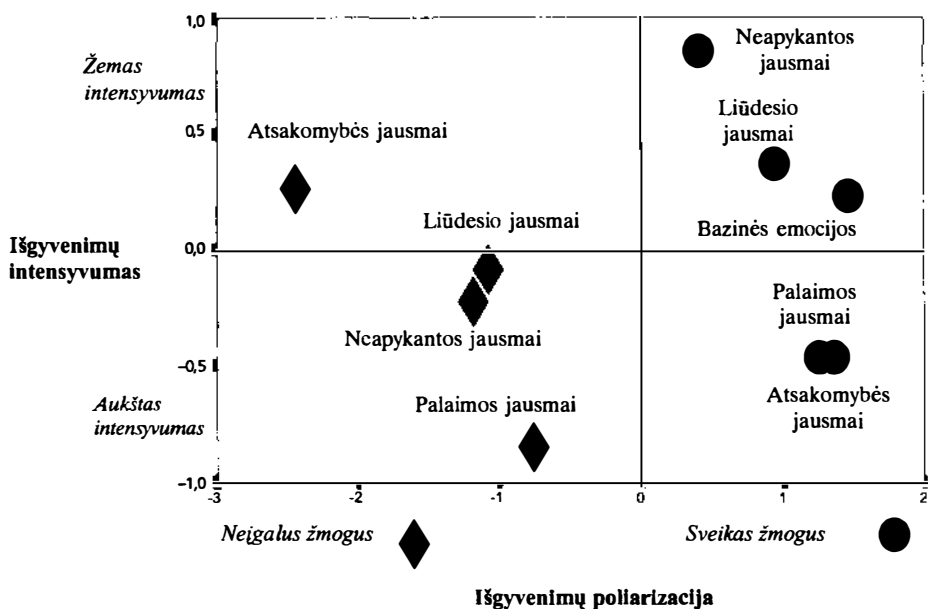
priskiriamas prie bazinių emocijų, todėl ir socialiniame vaizdinyje minėtų faktorių gretumas visai suprantamas. Labiausiai nutolęs erdvėje yra neapykantos jausmų faktorius. Tikėtina, kad šių jausmų sanakaupa suvokiama nepalankiai, ir respondantai bevilytų manyti, kad neapykantos ir priešiško jausmai sveiko žmogaus gyvenime menkai pasireiškia, lyginant su kitokio pobūdžio išgyvenimais.

Neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialiniame vaizdinyje labiausiai nutolę tarpusavyje ir nuo kitų faktorių yra liūdesio ir palaimos jausmai. Šių faktorių nutolimas erdvėje išreiškia patiriamų išgyvenimų poliškumą, skirtingą intensyvumą. Tačiau sudėtinga interpretuoti neapykantos ir atsakomybės faktorių artimumą erdvėje. Galbūt protinės negalės žmogaus atsakomybės jausmų išgyvenimai yra suvokiami su priešiško atspalviu kitiems, „verčiantiems“ atlikti pareigą, patirti atsakomybę, kaltę, gėdą. Apibendrinant galima konstatuoti, kad SEI ir NEI socialiniai vaizdiniai nėra identiški, t. y. jie skiriasi ir struktūra, ir intensyvumu.

Socialinių ir demografinių kintamųjų įtaka neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialiniam vaizdiniai

Buvo kelta hipotezė, kad NEI socialinio vaizdinio charakteristiką daugiausia veikia socialiniai ir demografiniai kintamieji (žr. 4 lentelę). Formuluojuama prielaida, kad protinės negalės žmonių išgyvenimus turėtų daug palankiau suvokti ir vertinti tie asmenys, kurie dažnai ir intensyviai su jais bendrauja. Patirtis, kontaktų dažnumas ir intensyvumas turėtų pakeisti NEI socialinį vaizdinį, jei jį traktuosime kaip sąmonės konstrukta, kuriame labiau dominuoja kognicijos nei neįsąmonintos emocijos. Kitaip tariant, socialinės distancijos laipsnis ir pobūdis su protiškai neįgaliaisiais turėtų lemti ir jų emocinių

² Pagrindiniai MDS modelio (*Model Fit*) rodikliai yra vadinamasis stresas S ir dydis RSQ. Kuo labiau S artėja prie nulio, o RSQ prie vienetų, tuo MDS modelis yra statistiškai grynesnis, tuo patikimesni yra rezultatai.

1 pav. Emocinių išgyvenimų socialinio vaizdinio psichosemantinė erdvė (MDS modelis, Stress = 0.48, RSQ = 0.99)

išgyvenimų socialinį vaizdinį. Šio tyrimo duomenimis įsitikinta, kad spekuliatyvūs samprotavimai ne visuomet turi pagrindą.

Respondentų socialinė distancija protinės negalės žmonių atžvilgiu buvo fiksuojama remiantis keliais kriterijais: darbas specialiose ugdymo įstaigose ir pareigybės (pedagogai, techniniai ir personalo darbuotojai, administratoriai), pažinties pobūdis (tėvai, giminės, pažįstami). Iš 4 lentelės matyti, kad daugeliu atvejų socialinė distancija beveik neturi įtakos emocinių išgyvenimų socialiniam vaizdiniui, arba mažėjant socialinei distancijai, protinės negalės žmonių išgyvenimų intensyvumas vaizdinyje netgi mažėja. Šias tendencijas iliustruoja dirbančių specialiose ugdymo įstaigose ir nedirbančių jose duomenys, kur nedirbančiųjų NEI socialiniam vaizdiniui būdingas didesnis liūdesio ir palaimos jausmų faktorių intensyvumas. Tai reiškia, kad nedirbantys su protinės negalės žmonėmis

pastarųjų išgyvenimams priskiria didesnę intensyvumą nei dirbantys su jais. Analogiška situacija ir remiantis pagal pareigybes išskirtų grupių duomenimis: gausėjant kontaktams, NEI socialinio vaizdinio intensyvumas nedidėja. Statistiškai reikšmingai išsiskyrė specialiojo ugdymo įstaigų administracijos darbuotojų duomenys pagal NEI socialinio vaizdinio intensyvumą atsakomybės ir liūdesio jausmų faktoriuose. Tačiau administratorių kontaktai su protinės negalės asmenimis nėra tokie tiesioginiai ir dažni, kaip, pavyzdžiui, pedagogų. Visais kitais atvejais lygintų subgrupių duomenų statistiškai reikšmingi skirtumai nenustatyti. Toks tyrimo duomenų ir logikos diktuojamų prognozių neatitikimas gali būti aiškinamas giluminiais socialinio vaizdinio formavimosi procesais ir jo konservatyvumo ypatybėmis.

Taigi kontaktų gausumas ypatingo poveikio NEI socialinio vaizdinio intensyvumui neturi,

netgi, atvirkščiai – retesni, labiau tarpiški kontaktai arba jų nebuvimas sudaro didesnio išgyvenimų vaizdinio intensyvumo prielaidas. Šiuo požiūriu abejonių nekelia liūdesio, kančios jausmų išgyvenimo intensyvumas, nes didėjant socialinei distancijai, protinė negalė vis labiau asocijuojama su didesniu liūdesiu ir kančia.

Kitas socialinio bendravimo su protinės negalės žmonėmis variantas, tai – giminystės ir asmeninės pažinties ryšiai su jais. Šiuo aspektu respondentai buvo suskirstyti į tėvų, giminaičių, pažįstančių ir nepažįstančių subgrupes. Ypač informatyvi turėtų būti tėvų vaizdinio analizė, tačiau jų subgrupė nebuvo skaitlinga, todėl gauti duomenys gali būti traktuojami kaip prielaidos. Reikšminga tai, kad analizuojant giminystės ir asmeninės pažinties įtaką NEI socialiniam vaizdiniui, išryškėja analogiškos darbiniam kontaktams tendencijos: distancijos mažėjimas statistiškai reikšmingai nedidina vaizdinio intensyvumo. Ir tėvų, auginančių protiškai neįgalius vaikus, ir pažįstančių šios kategorijos asmenis, ir jų nepažįstančių vaizdinio intensyvumas beveik nesiskiria. Tuo tarpu giminaičių NEI intensyvumas net trijuose faktoriuose yra didesnis. Giminaičių vaizdinyje protiškai neįgalieji yra liūdnesni, priešiškesni, tačiau ir labiau patiriantys palaimos jausmus. Pažymėtina, kad giminaičiai „pralenkia“ netgi tėvus, įsivaizduodami protiškai neįgalius asmenis intensyviai išgyvenančius neapykantos, priešiško ir palaimos jausmus. Hipotetinė tokių duomenų interpretacijos versija galėtų būti tokia: tėvų orientacijos į vaiko negalę su visais įsivaizduotais ir realiais jos savitumais, o ne į jo asmenybę; arba tėvų vaizdinys pernelyg konkretizuotas ir susietas su jų vaiko negalės laipsniu.

Vyrų vaizdinyje labiau nei moterų protinės negalės žmonių išgyvenimų intensyvumas yra didesnis, t. y. vyrų NEI socialinis vaizdinys pa-

gal intensyvumą yra artimesnis sveikojo emocinių išgyvenimų (SEI) socialiniam vaizdiniui, išskyrus palaimos jausmų faktorių, kur abiejų lyčių NEI socialiniai vaizdiniai beveik nesiskia.

Tyrimo duomenimis, amžius turi didžiulę įtaką neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio intensyvumui. Jaunesni respondentai protinės negalės žmonių emociniams išgyvenimams priskiria didesnę intensyvumą nei vyresnio amžiaus respondentai. Amžius – vienintelis kintamasis, nulėmęs statistiškai reikšmingus visų NEI socialinio vaizdinio faktorių duomenų skirtumus. Tikėtina, kad jaunesnio amžiaus asmenų NEI socialiniam vaizdiniui būdingas mažesnis sustabarėjimas, didesnis labilumas. Tą patį vyresniais vaizdiniai, kaip nuostatos ar visos kitos sąmonės reikšmės apskritai tampa vis labiau konservatyvios, nekintamos (Маѣрс, 1998). Remiantis gautais duomenimis galima prognozuoti, kad vyrai ir jaunesnio amžiaus žmonės bus atviresni protinės negalės žmogui.

Šiuo požiūriu išsiskiria išsilavinimo kintamasis, kuris beveik neturi įtakos NEI socialiniam vaizdiniui. Nors tyrime dalyvavo keturių skirtingo išsilavinimo asmenų grupės (nebaigto vidurinio, vidurinio, spec. vidurinio ir aukštojo išsilavinimo), tačiau statistiškai reikšmingi skirtumai užfiksuoti tik vienu atveju – žemesnį išsilavinimą turintys asmenys įsivaizduoja protinės negalės žmogų kaip labiau liūdintį ir kenčiantį.

Demografinių kintamųjų įtaka vaizdiniui buvo tikrinama neparimetriniu Mann-Withney kriterijumi, teoriškai pasirinktam reikšmingumo slenksčiui $p \leq 0,05$. Lentelėje pilki langeliai žymi, kad statistiškai reikšmingų skirtumų yra, tušti balti langeliai – tokio skirtumo nėra.

4 lentelė. Socialinių ir demografinių kintamųjų įtaka neigalio emocinių išgyvenimų (NEI) socialiniam vaizdinui

<i>Faktoriai</i>	<i>Lytis</i>	<i>Amžius</i>	<i>Išsilavinimas</i>	<i>Darbas spec. įstaigoje</i>	<i>Pareigybė</i>	<i>Socialinė distancija</i>	<i>Pastabos ir komentarai</i>
ATSAKOMYBĖS-PAREIGOS							Neigalio emocinius išgyvenimus įsivaizduoja intensyvesnius: jaunesni (iki 35 m.) nei vyresni, vyrai labiau nei moterys, administratoriai labiau nei pedagogai
LIŪDESIO-KANČIOS							Neigalio emocinius išgyvenimus įsivaizduoja intensyvesnius: jaunesni (iki 35 m.) nei vyresni, vyrai labiau nei moterys, turintys nebaigtą ir baigtą vidurinį išsilavinimą nei turintys aukštąjį, nedirbantys specialioje įstaigoje nei dirbantys, administratoriai nei pedagogai, giminės nei pažįstami
NEAPYKANTOS							Neigalio emocinius išgyvenimus įsivaizduoja intensyvesnius: jaunesni (iki 35 m.) nei vyresni, vyrai labiau nei moterys, giminaičiai nei tėvai ir pažįstami bei nepažįstami
PALAIMOS							Neigalio emocinius išgyvenimus įsivaizduoja intensyvesnius: jaunesni (iki 35 m.) nei vyresni, nedirbantys specialioje įstaigoje nei dirbantys, giminaičiai nei tėvai ir nepažįstami

Rezultatų aptarimas ir išvados

Visiškai pagrįstai galima teigti, kad neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio tyrimas pavyko. Konstatuoti akivaizdžiai ir stipriai išreikšti NEI socialinio vaizdinio savytumai, palyginti su analogišku sveikojo vaizdiniu (SEI). Tyrimas parodė, kad NEI ir SEI vaizdiniai turi bendrų bruožų, tačiau nėra identiški. Nustatytas vaizdinių skirtumas interpretuotas kaip socialinis-semantinis žinojimas (*common sense*) apie protiškai neįgaliojo emocinius išgyvenimus. Neįgaliojo emocinių išgyvenimų (NEI) socialinio vaizdinio skirtumas, palyginti su sveikojo išgyvenimų vaizdiniu (SEI), apibūdinamas dviem, struktūriniu ir intensyvumo, kriterijais. Struktūriniu požiūriu vertinant, tiek SEI, tiek NEI išgyvenimų socialinį vaizdinį sudaro analogiški liūdesio–kančios, neapykantos, atsakomybės ir palaimos komponentai. Tačiau pastebimi akivaizdūs NEI socialinio vaizdinio savitumai. Visų pirma NEI vaizdinys neturi bazinių emocijų bloko, priešingai nei sveikojo. Protiškai neįgaliojo emocinis pasaulis suvokiamas kaip „namas be pamatų“. Antra, protinės negalės žmogui priskiriami, labiau nei sveikajam, liūdesio, kančios ir sielvarto išgyvenimai. Trečia, protiškai neįgaliojo emocijos socialiniame vaizdinyje yra ne tik be tvirto pagrindo, tačiau ir visada ne tokios gilios, intensyvios kaip sveikojo.

Tyrimas leido įvertinti protiškai neįgalaus žmogaus išgyvenimų socialinį vaizdinį ne tik struktūriniu ir intensyvumo požiūriais, tačiau ir semantinės erdvės aspektu. Šiuo atveju išryškėjo dvi emocinių išgyvenimų socialinio vaiz-

dinio psychosemantinės dimensijos: išgyvenimų poliškumas pagal negalės faktą ir išgyvenimų intensyvumas.

Prasmingai interpretuotinas yra ir socialinių-demografinių kintamųjų poveikis NEI socialiniam vaizdiniui. Išryškėjo paradoksali tendencija: kuo socialinė distancija neįgalaus žmogaus atžvilgiu yra didesnė, tuo neįgaliojo išgyvenimai suvokiami panašiau į sveikojo išgyvenimus. Šis ir minėti faktai leidžia formuluoti prielaidą, kad dažniau bendraujantys su neįgaliaisiais kritiškiau vertina jų emocinio pasaulio kokybę ir šių vertinimų pagrindu konstruojamas savitas socialinis diskursas. Tokio socialinio vaizdinio žinojimo ir diskurso egzistavimu, ko gero, galima paaiškinti klinikinio požiūrio „atsparumą“ socialinės-interakcinės prieigos poveikiui. Panašu, jog tyrimu pavyko atskleisti vieną iš latentinių psychosocialinių neįgaliųjų ugdymo ir socialinės integracijos veiksnių.

Jei, minėta, socialiniai vaizdiniai, kalbai ir terminologijai tarpininkaujant, yra diskurso ir socialinės intervencijos pagrindas, tai, remiantis tyrimo rezultatais, galima kelti probleminių klausimų apie specialistų profesinių veiksmų pagrįstumą. Esmė yra ta, jog socialiniai vaizdiniai ir žinojimai nebūtinai atspindi objektyvią realybę. Straipsnio pradžioje pateiktas pavyzdys būtent iliustruoja tokį protiškai neįgalios moters emocinių išgyvenimų socialinio vaizdinio ir realybės neatitikimą.

Negalės socialinių vaizdinių tyrimas prasmingas, kad nustatyti vaizdinių ypatumai leidžia įvertinti latentines elgesio priežastis, numatyti socialinės politikos žingsnius ir net diskriminacijos tikimybę.

LITERATŪRA

1. Abric J. C. (Ed.). Les représentations sociales: aspects théoriques. *Pratiques sociales et représentations*. Paris: PUF, 1994.
2. Altman B. Studies of attitudes toward handicapped, the need for a new direction. *Social Problems*. 1981, no. 28, vol. 3, p. 321–337.
3. Backhaus K. et al. Multivariate Analysemethoden. Eine anwendungsorientierte Einführung. 8 Aufl. Springer, Berlin, Heidelberg, New York, 1996.
4. Beaufile B. Valides/Handicapés physiques: intérêt de l'approche représentationnelle, J.-S. Morvan, H. Paicheler (Eds.). *Représentations et handicaps* (pp. 179–186). Paris: éd. du CTNRHI, 1990.
5. Berger P. L., Luckmann T. Socialinis tikrovės konstravimas. Vilnius: Pradai, 1999.
6. Bogdan R. & Taylor S. J. Inside Out: the social meaning of mental retardation. Toronto: University of Toronto Press, 1982.
7. Giami A. Du handicap comme objet dans l'étude des représentations du handicap. *Sciences Sociales et Santé*. 1994, vol. 12, no. 1, p. 31–58.
8. Goffman E. Stigmaté: les usages sociaux des handicaps. Paris: Ed. Minuit, 1975.
9. Jodelet D. Représentations sociales : une domaine en expansion in Jodelet D. (Eds.). *Les représentations sociales* (p. 31–61). Paris: Presses universitaires de France, 1989.
10. Maisonneuve J. Introduction à la psychosociologie. Paris: PUF, 1973.
11. Merkys G. Matematinio-statistinio modeliavimo ypatumai socialiniuose moksluose: metodologinės kultūros aspektas. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 1999, Nr. 12, p. 98–112.
12. Morvan J. S. Réparation: mythe ou réalité image du handicap ou du handicapé. *Les cahiers du CTNRHI*, 1988, vol. 44, p. 38–49.
13. Moscovici. La psychanalyse, son image et son public. Paris: Presses universitaires de France, 1961.
14. Ruškus J. Negalė kaip socialinis-kultūrinis konstruktas: nuostatų problema. *Socialiniai mokslai*. 1999, Nr. 3 (20), p. 58–66.
15. Saraga E. (Eds.) Embodying the social: constructions of difference. London: Routledge, 1998.
16. Stiker H.-J. Corps infirmes et sociétés. Paris: Dunod, 1997.
17. Suslavičius A. Socialinė psichologija. Kaunas: Šviesa, 1995.
18. Taylor S. J. & Bogdan R. On Accepting Relationships between People with Mental Retardation and Non-disabled People: towards an understanding of acceptance. *Disability, Handicap & Society*. 1989, vol. 4, no. 1, p. 21–36.
19. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Аспект пресс, 1998.
20. Бауман З. Мыслить социологически. Москва: Аспект пресс, 1996.
21. Изард К. Э. Эмоции человека. Москва: Из-во МГУ, 1980.
22. Майерс Д. Социальная психология. Санкт.-Петербург: Питер, 1998.
23. Ольшаникова А. Е. К психологической диагностики эмоциональности. *Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии*. Москва, 1978.
24. Посвявичюс И. В. Модальная структура эмоциональных переживаний. *Экспериментальные исследования по проблемам общей и педагогической психологии и дифференциальной психологии*. Москва, 1979.

LES VÉCUS ÉMOTIONNELS D'UNE PERSONNE AYANT UN HANDICAP MENTAL: QUESTION DES REPRÉSENTATIONS SOCIALES

Irena Gailienė, Jonas Ruškus

Résumé

L'étude des représentations sociales des vécus émotionnels d'une personne handicapée mentale a été effectuée. 241 personnes ont été enquêtées. Les méthodes d'analyse factorielle et d'échelle multidimensionnelle ont été appliquées pour le traitement statistique des données. L'étude a montré que les représentations sociales des vécus émotionnels d'une personne handicapée et non handicapée ont des traits communs

mais ne sont pas identiques. Nous avons interprété la différence déterminée comme connaissance sociale sémantique (sens commun) des vécus émotionnels d'une personne handicapée mentale. Les critères structurels et d'intensivité définissent cette connaissance. Sur le plan structurel les représentations sociales des vécus émotionnels d'une personne handicapée et non handicapée sont composées de composantes analogiques

es de tristesse-souffrance, de haine, de responsabilité et d'allégresse. Mais, dans les représentations sociales d'une personne handicapée, contrairement à celles d'une personne non handicapée: 1) la composante des émotions de base est absente (le monde émotionnel d'une personne handicapée mentale est perçu comme „maison sans fondation“), 2) les émotions de souffrance, de tristesse et de chagrin sont attribuées davantage, 3) les émotions sont moins intensives et profondes. La représentation sociale des vécus émotionnels d'une personne handicapée mentale a été évaluée aussi sous l'aspect d'espace psychosémantique. Deux dimensions psychosémantiques des représentations sociales des vécus émotionnels d'une personne handicapée mentale sont définies: la polarité (suivant le fait de handicap) et l'intensité des vécus.

La tendance paradoxale se profile sur le plan des facteurs sociodémographiques: plus la distance sociale est éloignée, plus les représentations sociales des vécus

émotionnels d'une personne handicapée mentale se rapprochent à des représentations d'une personne non handicapée. Nous émettons l'hypothèse que ceux qui contactent souvent une personne handicapée évaluent d'une manière plus critique la qualité du monde émotionnel d'une telle personne. Sur la base des évaluations le sens commun se construit. Sur le plan de construction sociale, les représentations sociales par le biais de langage et terminologie forment le discours et intervention social. Ainsi nous formulons la problématique de fondement psychosociale des actions professionnelles.

L'étude des représentations sociales du handicap est intéressante dans le sens que les particularités déterminées nous permettent d'évaluer les bases hypothétiques de comportement et de la politique sociale.

Itikta 2000 05 02